

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΔΙΧΤΥ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΟ ΜΕ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΜΑΝΟΣ ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ

Η κρίση

Δίχως αμφιβολία, η οικονομική ύφεση που πλήττει τη χώρα είναι πρωτοφανής σε ένταση και σε διάρκεια. Σύμφωνα με τις επίσημες εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος, το 2013, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε πραγματικές τιμές θα είναι κατά 23% χαμηλότερο σε σχέση με εκείνο του 2008. Μια τέτοια κρίση δεν έχει προηγούμενο σε καιρό ειρήνης, σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή ήπειρο, εδώ και 80 τουλάχιστον χρόνια.

Η ύφεση μειώνει τη ζήτηση για εργασία εκ μέρους των επιχειρήσεων, και συνεπώς τους μισθούς και την απασχόληση. Η άνοδος της ανεργίας υπήρξε πράγματι μεγάλη. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), τον Μάιο 2008, ο αριθμός των ανέργων ήταν περίπου 325 χιλιάδες (ποσοστό 6,6%), ενώ τον Νοέμβριο 2012 έφτανε το 1 εκατομμύριο 333 χιλιάδες (26,9%).

Η κρίση δεν αύξησε απλώς το μέγεθος του προβλήματος: μετέβαλε επίσης το «πρότυπο» της ανεργίας στην Ελλάδα. Μέχρι πρόσφατα, οι (τυπικοί και άτυποι) θεσμοί της αγοράς εργασίας προστάτευαν τους αρχηγούς νοικοκυριών. Βέβαια, αυτό συχνά οδηγούσε σε ένα κοινωνικά συντηρητικό αποτέλεσμα, σε βάρος των γυναι-

Ο Μάνος Ματσαγγάνης διδάσκει κοινωνική πολιτική και δημόσια οικονομική στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

κών και των (ενήλικων) παιδιών τους: περιορίζε την κινητικότητα στην αγορά εργασίας, ανάγκαζε πολλές γυναίκες να παραμένουν νοικοκυρές, ενώ ωθούσε τους νέους να μένουν στο πατρικό τους σπίτι μέχρι κάποια ασυνήθιστα μεγάλη ηλικία. Όμως, είχε τουλάχιστον ένα σοβαρό πλεονέκτημα: η προστασία των ανδρών εργαζόμενων παραγωγικής ηλικίας εξασφάλιζε ότι η ανεργία δεν μεταφράζεται άμεσα σε φτώχεια. Πράγματι, οι άνεργοι και οι φτωχοί φαινόταν να αποτελούν δύο διαφορετικούς πληθυσμούς, με τον πρώτο να αποτελείται κυρίως από συζύγους εργαζόμενων ανδρών και νεαρά άτομα που εξακολουθούσαν να κατοικούν με τους γονείς τους, και τον δεύτερο να αφορά ηλικιωμένους που κατοικούσαν σε αγροτικές περιοχές και περιθωριακές ομάδες στις πόλεις.

Τα τελευταία τέσσερα χρόνια, η ανεργία των ανδρών αυξήθηκε όσο περίπου και των γυναικών (δηλαδή κατά 17-18 ποσοστιαίες μονάδες) σε 21,7% και 28,9% αντίστοιχα (τρίτο τρίμηνο του 2012, σε σύγκριση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2008). Την ίδια περίοδο, η ανεργία όσων ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 20-29 ετών, παρουσίασε τεράστια αύξηση 28 ποσοστιαίων ομάδων (σε 39,2% για τους άνδρες και 48,2% για τις γυναίκες). Όμως, αυτή τη φορά, οι άνδρες στην ηλικία των 30-44 ετών δεν έμειναν αλώβητοι: το ποσοστό ανεργίας ανέβηκε και γι' αυτούς, από 3,6% το τρίτο τρίμηνο του 2008 σε 20,1%, τέσσερα χρόνια αργότερα. Πολλοί βρέθηκαν ξαφνικά να ζουν σε νοικοκυριά χωρίς κανέναν εργαζόμενο, και χωρίς άλλους πόρους στους οποίους να μπορούν να βασιστούν.

Η μείωση των αποδοχών υπήρξε, επίσης, σημαντική. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, μέσα σε τέσσερα χρόνια (2009-2013), οι μέσες πραγματικές ακαθάριστες αποδοχές των μισθωτών (αφού αφαιρεθεί η επίδραση του πληθωρισμού) έχασαν περισσότερο έδαφος από όσο είχαν κερδίσει από το 2000 έως το 2009. Στο Δημόσιο, οι μέσες αποδοχές το 2013 ήταν 25% χαμηλότερες από ό,τι το 2009 (και 8% χαμηλότερες από ό,τι το 2000). Στον τραπεζικό τομέα, οι απώλειες ήταν 25% σε σχέση με το 2009 και 13% σε σχέση με το 2000. Στις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, όπου μεταξύ 2000-2009 οι αυξήσεις ήταν πολύ γενναιόδωρες (+57% σε πραγματικές τιμές), οι πρόσφατες απώλειες επανέφεραν τις μέσες αποδοχές λίγο πάνω από τα επίπεδα του 2000 (+1%). Στις υπόλοιπες ιδιωτικές επιχειρήσεις, εκεί δηλαδή όπου χάθηκαν οι περισσότερες θέσεις εργασίας, οι μέσες πραγματικές αποδοχές μειώθηκαν κατά 27% σε σχέση με το 2009, με αποτέλεσμα το 2013 να είναι 9,5% χαμηλότερες από ό,τι το 2000. Τέλος, ο κατώτατος μισθός έχασε τα τελευταία τέσσερα χρόνια 25% της πραγματικής του αξίας, και είναι πλέον 10% χαμηλότερος από ό,τι το 2000.

Η αύξηση της ανεργίας και η μείωση των μισθών είναι ένας βασικός μηχανισμός μείωσης των οικογενειακών εισοδημάτων ως συνέπεια της κρίσης. Η ανεργία, όμως, δεν οδηγεί αναγκαστικά στη φτώχεια: αυτό εξαρτάται από το

καθεστώς απασχόλησης και από τις αμοιβές των άλλων μελών της οικογένειας, καθώς και από τα υπόλοιπα εισοδήματα (και κοινωνικά επιδόματα) του νοικοκυριού.

Η κρίση επιδρά και σε άλλα εισοδήματα, με διάφορους τρόπους που συχνά συνδέονται στενά μεταξύ τους. Για παράδειγμα, τα μέτρα λιτότητας της κυβέρνησης (με στόχο τη μείωση του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού) μειώνουν απευθείας τα εισοδήματα από απασχόληση στο Δημόσιο, καθώς και από συντάξεις ή άλλες κοινωνικές παροχές, ενώ ταυτόχρονα αυξάνουν τα φορολογικά βάρη. Επίσης, καθώς η πιστωτική κάλυψη των ατομικών επιχειρήσεων εκ μέρους των τραπεζών περιορίζεται και η ζήτηση για τις αντίστοιχες υπηρεσίες υποχωρεί, η κρίση μειώνει τα εισοδήματα από αυτοαπασχόληση.

Επιπλέον, η κρίση επηρεάζει την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών με πολλούς άλλους τρόπους. Τα μέτρα λιτότητας ενδέχεται να μειώσουν τον «κοινωνικό μισθό», δηλαδή την ποσότητα και την ποιότητα των κοινωνικών υπηρεσιών (βρεφονηπιακοί σταθμοί, σχολική εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη, φάρμακα, φροντίδα ηλικιωμένων κ.ά.) που παρέχονται στους πολίτες. Η μείωση του εισοδήματος πιέζει όσες οικογένειες έχουν συσσωρεύσει χρέη (π.χ. στεγαστικά ή καταναλωτικά δάνεια). Η πτώση της αξίας της ιδιόκτητης κατοικίας και άλλων περιουσιακών στοιχείων επηρεάζει την κατανάλωση και την αποταμίευση. Η συνδυασμένη μείωση του εισοδήματος και της αξίας των περιουσιακών στοιχείων προκαλεί μια γενικότερη αίσθηση οικονομικής στενότητας και υλικής στέρησης, ιδιαίτερα σε ορισμένες κατηγορίες (π.χ. ηλικιωμένοι). Η αύξηση του ειδικού βάρους των δαπανών κατοικίας (ενοίκιο, δόση στεγαστικού δανείου, έξοδα θέρμανσης) στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς ενισχύει τη γενική αίσθηση δυσπραγίας –το ίδιο και η αύξηση των τιμών (π.χ. εξαιτίας της αύξησης των έμμεσων φόρων).

Η εμπειρική έρευνα δεν μπορεί να λάβει υπόψη όλες τις παραπάνω επιδράσεις: είτε επειδή τα διαθέσιμα δεδομένα δεν το επιτρέπουν είτε επειδή τα σχετικά φαινόμενα, μερικές φορές, δύσκολα ποσοτικοποιούνται. Ούτε εξαντλούνται οι ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις της ύφεσης στην υποχώρηση του εισοδήματος και της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών. Οπωσδήποτε, όμως, οι επιπτώσεις αυτές έχουν μεγάλη σημασία.

Τα ερωτήματα, στα οποία επιχειρεί να απαντήσει το άρθρο αυτό, είναι τα εξής: (α) Πώς έχει επηρεάσει η κρίση τους δείκτες φτώχειας; (β) Πώς έχει ανταποκριθεί το κοινωνικό κράτος στην αυξημένη ζήτηση για κοινωνική προστασία; Και (γ) πώς θα μπορούσε η δημόσια πολιτική να ενισχύσει το κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας, ακόμη και σε συνθήκες δημοσιονομικής στενότητας;

Οι δείκτες φτώχειας¹

Η παρακολούθηση των διανεμητικών επιπτώσεων της κρίσης στην Ελλάδα είναι το κύριο αντικείμενο της Ομάδας

Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (www.pau.gr), την οποία συντονίζει ο υπογράφων.

Στη δημόσια συζήτηση δείχνει να επικρατεί η (συνήθως υπόρρητη) υπόθεση ότι η αύξηση της ανεργίας προκαλεί ανάλογη αύξηση της φτώχειας. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει αναγκαστικά. Ευτυχώς, η αύξηση της ανεργίας δεν συνεπάγεται σχεδόν ποτέ ισόποση αύξηση της φτώχειας. Κάποιοι από όσους χάνουν τη δουλειά τους ζουν σε νοικοκυριά, όπου κάποιο άλλο μέλος συνεχίζει να εργάζεται. Κάποια νοικοκυριά, εκτός από τις αμοιβές από εργασία, διαθέτουν και άλλα εισοδήματα, π.χ. από ενοίκια ή από ελεύθερο επάγγελμα. Ακόμη πιο σημαντικός μπορεί να είναι ο ρόλος των κοινωνικών παροχών. Κάποιες παροχές συνδέονται με την απώλεια της θέσης εργασίας, είτε ενεργοποιούνται τη στιγμή της απόλυσης (π.χ. επιδόματα ανεργίας) είτε αμέσως μετά, λόγω της συνακόλουθης μείωσης του εισοδήματος του νοικοκυριού (π.χ. στεγαστικά επιδόματα, επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας). Άλλες παροχές δεν συνδέονται με την απώλεια της θέσης εργασίας αλλά καταβάλλονται είτε στον ίδιο τον άνεργο είτε σε άλλα μέλη του νοικοκυριού (π.χ. οικογενειακά επιδόματα, συντάξεις κτλ.).

Επομένως, ο ρόλος της ανεργίας ως προσδιοριστικός παράγοντας της φτώχειας εξαρτάται από το εάν οι άνεργοι συνεισέφεραν με τη δουλειά τους (προτού την χάσουν) την κύρια ή (ακόμη χειρότερα) τη μοναδική πηγή εισοδήματος του νοικοκυριού, καθώς επίσης και από την απασχόληση και τις αμοιβές των υπολοίπων μελών της οικογένειας, από τα λοιπά εισοδήματα (και κοινωνικά επιδόματα) του νοικοκυριού κ.ά. Για όλους αυτούς τους λόγους, η συσχέτιση της ανεργίας με τη φτώχεια δεν είναι πάντοτε ισχυρή. Γενικά, είναι αδύνατον να βγάλει κανείς ασφαλή συμπεράσματα για την εξέλιξη της δεύτερης από μια απλή παρατήρηση της εξέλιξης της πρώτης. Άρα, το ερώτημα της επίπτωσης της κρίσης στην κατανομή εισοδήματος πρέπει να απαντηθεί χωριστά.

Το πρόβλημα είναι ότι η πληροφόρηση για τις μεταβολές στην κατανομή εισοδήματος δεν είναι έγκαιρη. Η Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) είναι ετήσια, τα αποτελέσματά της όμως δίνονται στη δημοσιότητα με σημαντική καθυστέρηση. Για παράδειγμα, τα δεδομένα της έρευνας του 2011 (εισοδήματα 2010) δημοσιεύθηκαν το Νοέμβριο 2012 (και έδειξαν ότι το ποσοστό φτώχειας το 2010 ήταν 21,4% έναντι 20,1% το 2009). Τα αποτελέσματα της έρευνας EU-SILC 2013 (εισοδήματα 2012) θα είναι διαθέσιμα στο τέλος του 2014.

Η υστέρηση των δεδομένων παρακάμπτεται με τη μέθοδο της «μικροπροσομοίωσης», δηλαδή με την εφαρμογή ενός αριθμητικού υποδείγματος φόρων-παροχών πάνω στα επικαιροποιημένα δεδομένα μιας έρευνας τύπου EU-SILC. Η δουλειά της Ομάδας Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής βασίζεται στο υπόδειγμα φορολογίας και κοινωνικών παροχών EUROMOD (www.iser.essex.ac.uk/euromod).

Χρησιμοποιήσαμε τα δεδομένα της έρευνας EU-SILC 2007 (εισοδήματα 2006).² Επικαιροποιήσαμε τα δεδομένα αυτά με βάση τις εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος και της ΕΛΣΤΑΤ, για τη μεταβολή των μέσων εισοδημάτων ανά κατηγορία, την περίοδο 2006-2012. Στη συνέχεια, εφαρμόσαμε τους κανόνες φορολογίας εισοδήματος και κοινωνικών επιδομάτων κάθε έτους. Επίσης, προσαρμόσαμε την αρχική βάση δεδομένων, λαμβάνοντας υπόψη τη μεγάλη αύξηση της ανεργίας τα χρόνια που μεσολάβησαν. Επίσης, διορθώσαμε τα δεδομένα με βάση εκτιμήσεις μας για τη φοροδιαφυγή και για τη λεγόμενη «μη ανάληψη» των κοινωνικών παροχών (από άτομα που τις δικαιούνται). Τέλος, δεν εξετάζουμε καθόλου την επίδραση των μέτρων λιτότητας στη δημόσια παροχή υπηρεσιών που συνθέτουν τον «κοινωνικό μισθό» (π.χ. βρεφονηπιακοί σταθμοί, σχολεία, νοσοκομεία, φάρμακα, φροντίδα ηλικιωμένων κ.ά.).

Πώς ορίζεται η φτώχεια; Με διάφορους τρόπους, ο καθένας από τους οποίους δίνει διαφορετικά αποτελέσματα. Για πληρότητα, εκτιμάμε τις επιπτώσεις της κρίσης στη φτώχεια με βάση τρεις δείκτες. Ο πρώτος είναι ο συμβατικός δείκτης σχετικής φτώχειας, ο οποίος χρησιμοποιείται ευρύτατα στην Ευρώπη και μετρά το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα χαμηλότερο από το 60% του διαμέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος. Εκτιμήσαμε το όριο φτώχειας για το 2012 σε €486 τον μήνα για ένα άτομο που ζει μόνο, και €1.020 τον μήνα για μια τετραμελή οικογένεια (ζευγάρι με δύο ανήλικα παιδιά). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο δείκτης αυτός είναι συνάρτηση του διαμέσου εισοδήματος, όπως αυτό διαμορφώνεται κάθε έτος. Με άλλα λόγια, καθώς το διάμεσο εισόδημα αυξάνεται ή μειώνεται, αντίστοιχα αυξάνεται ή μειώνεται και το όριο φτώχειας (πρόκειται συνεπώς για ένα κυμαινόμενο όριο φτώχειας). Η χρήση ενός τέτοιου δείκτη είναι απολύτως συμβατή με την έννοια της σχετικής φτώχειας, ενώ αποτελεί πάγια πρακτική εδώ και πολλές δεκαετίες.

Η αυξομείωση του κυμαινόμενου ορίου φτώχειας έχει μικρή σημασία, όταν η μεταβολή του διαμέσου εισοδήματος δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Όμως, σε εποχές ραγδαίων αλλαγών (μεγάλων αυξήσεων και ιδίως μεγάλων μειώσεων του μέσου εισοδήματος), η καταλληλότητα της έννοιας της σχετικής φτώχειας, όπως αυτή υπολογίζεται συμβατικά, τίθεται υπό αμφισβήτηση. Ιδιαίτερα σε εποχές κρίσης, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι τα άτομα συγκρίνουν το βιοτικό τους επίπεδο όχι μόνο με αυτό της «μέσης οικογένειας» στη χώρα στην οποία κατοικούν, αλλά και με το δικό τους βιοτικό επίπεδο στο πρόσφατο παρελθόν. Συνεπώς, η παρακολούθηση του φαινομένου της φτώχειας απαιτεί την εφαρμογή ενός διαφορετικού δείκτη, ο οποίος αναφέρει το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα κάτω από το όριο φτώχειας αλλά όχι του τρέχοντος έτους: κάποιου προηγούμενου, λαμβάνοντας υπόψη και τον πληθωρισμό. Συγκεκριμένα, ο δεύτερος δείκτης φτώχειας που χρησιμοποιούμε αναφέρει το ποσοστό του πληθυσμού

που είχε το 2012 εισόδημα χαμηλότερο από το 60% του (τιμαριθμικά αναπροσαρμοσμένου) διαμέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του 2009. Προφανώς, όταν το διάμεσο εισόδημα μειώνεται, το σταθερό όριο φτώχειας θα είναι υψηλότερο από το κυμαινόμενο. Εκτιμήσαμε το σταθερό όριο φτώχειας για το 2012 σε €667 τον μήνα για ένα άτομο που ζει μόνο, και €1.401 τον μήνα για μια τετραμελή οικογένεια (ζευγάρι με δύο ανήλικα παιδιά). Με τον διορθωμένο δείκτη φτώχειας, προσπαθούμε να υπολογίσουμε τον αριθμό των πολιτών που δεν διαθέτουν σήμερα την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουν το καλάθι αγαθών που αντιστοιχούσε σε εισόδημα ίσο με το όριο φτώχειας, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί πριν την κρίση. Σε εποχή μείωσης των ονομαστικών εισοδημάτων και αύξησης των τιμών, όπως είναι η σημερινή, ένας τέτοιος δείκτης φαίνεται καταλληλότερος.

Πάντως, σε εποχές απότομης πτώσης του βιοτικού επιπέδου, το πρόβλημα της φτώχειας μπορεί να πάρει τέτοιες διαστάσεις που να καθιστά επιτακτικό τον υπολογισμό του αριθμού των πολιτών με εισόδημα όχι απλώς χαμηλότερο από κάποιο όριο σχετικής φτώχειας, αλλά τόσο χαμηλό που να μην επαρκεί πλέον για την αγορά ενός βασικού καλαθιού αγαθών, τα οποία κρίνονται ως απαραίτητα για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης. Το ελάχιστο κόστος αξιοπρεπούς διαβίωσης μεταβάλλεται ανάλογα με το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού, ανάλογα με τον τόπο διαμονής, καθώς και ανάλογα με το εάν το νοικοκυριό διαμένει σε ιδιόκτητη κατοικία (ελεύθερη από βάρη) ή αντίθετα βαρύνεται με ενοίκιο ή στεγαστικό δάνειο. Για τις ανάγκες της εργασίας, υπολογίσαμε το κόστος ενός τέτοιου καλαθιού αγαθών στην Αθήνα, στην Πάτρα (ως αντιπροσωπευτική των άλλων πόλεων), και ένα χωριό της Αιτωλοακαρνανίας (ως αντιπροσωπευτικό των αγροτικών και ημιαστικών περιοχών). Το κόστος του βασικού καλαθιού αγαθών, τα οποία κρίνονται ως απαραίτητα για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης (ανάλογα με την τοποθεσία, τον τύπο νοικοκυριού και το ιδιοκτησιακό καθεστώς κατοικίας), μπορεί να θεωρηθεί ως ένα όριο ακραίας φτώχειας. Εκτιμήσαμε το όριο ακραίας φτώχειας για το 2012 στην Αθήνα, για νοικοκυριά που δεν βαρύνονται με έξοδα ενοικίου ή στεγαστικού δανείου, σε €224 τον μήνα για ένα άτομο που ζει μόνο, και €686 τον μήνα για μια τετραμελή οικογένεια (ζευγάρι με δύο ανήλικα παιδιά). Το ποσοστό στον πληθυσμό όσων βρίσκονται κάτω από το όριο αυτό είναι ο τρίτος δείκτης φτώχειας που υπολογίσαμε.

Συνοπτικά: εκτιμάμε ότι η σχετική φτώχεια (όπως μετράται συμβατικά, με κυμαινόμενο όριο φτώχειας το 60% του διαμέσου εισοδήματος) αυξήθηκε ελάχιστα από 20% το 2009 σε 21% το 2012. Όμως, διατηρώντας το όριο της φτώχειας σταθερό στο επίπεδο του 2009 (σε πραγματικές τιμές), η φτώχεια φαίνεται να αυξήθηκε δραματικά σε 38%

το 2012. Τέλος, υπολογίζουμε ότι η ακραία φτώχεια έχει ξεπεράσει το 10%.

Όσον αφορά τη φτώχεια ανά κατηγορία, δύο σημεία ξεχωρίζουν. Από τη μία, εκτιμάμε ότι η παιδική φτώχεια έχει αυξηθεί ανησυχητικά: το 27% των παιδιών ζει σε οικογένειες με εισόδημα κάτω από το συμβατικό όριο φτώχειας, το 44% είναι κάτω από το όριο φτώχειας του 2009 (σε πραγματικές τιμές), ενώ το 17% των παιδιών βρίσκεται κάτω από το όριο ακραίας φτώχειας (δηλ. ζουν σε οικογένειες που δεν είναι σε θέση να αγοράσουν τα αγαθά που απαιτούνται για την εξασφάλιση του ελάχιστου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης). Από την άλλη, λόγω της ραγδαίας αύξησης της ανεργίας, έχει αυξηθεί δραματικά όχι μόνο η φτώχεια των ανέργων (με κυμαινόμενο όριο: 41%, με σταθερό όριο: 59%, ακραία φτώχεια: 28%), αλλά και το σχετικό βάρος τους στον πληθυσμό. Το φαινόμενο αυτό –που δεν έχει γνωρίσει τη δημοσιότητα και την προσοχή που του αξίζει– ισοδυναμεί με το «νέο κοινωνικό ζήτημα» της εποχής μας.

Τα παραπάνω δείχνουν ότι ποτέ άλλοτε, από το τέλος του Εμφυλίου έως σήμερα, δεν υπήρξε τόσο πιεστική στη χώρα μας η ανάγκη για κοινωνική προστασία. Το ερώτημα είναι: πώς ανταποκρίθηκε το κοινωνικό κράτος;

Το κοινωνικό κράτος και η κρίση

Σε γενικές γραμμές, μια οικονομική ύφεση (όσο έντονη κι αν είναι) δεν προκαλεί αναγκαστικά ανυπέρβλητες δυσκολίες σε ένα καλοσχεδιασμένο σύστημα κοινωνικής προστασίας. Άλλωστε, η άμβλυση των κοινωνικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης ήταν ακριβώς το σημείο στο οποίο απέτυχαν παταγωδώς οι δημόσιοι θεσμοί τη δεκαετία του 1930, και αυτός υπήρξε ο βασικός λόγος για τη δημιουργία του σύγχρονου κοινωνικού κράτους.

Το πρόβλημα είναι ότι, τις παραμονές της κρίσης, το ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας ανταποκρινόταν απολύτως στην περίφημη περιγραφή του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου ως συνδυασμού «σημαντικών κενών στο κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας» και «νησίδων γενναιοδωρίας για τον προστατευμένο πυρήνα της αγοράς εργασίας» (Maurizio Ferrera). Με άλλα λόγια, ήταν εντελώς ακατάλληλο για «τον χειρισμό καταστάσεων επείγουσας ανάγκης». Όχι επειδή ήταν «φτωχό»: το 2010 η κοινωνική δαπάνη στην Ελλάδα είχε συγκλίνει με τον μέσο όρο των 27 χωρών της ΕΕ (29,1% έναντι 29,4% του ΑΕΠ). Αλλά επειδή ήταν αναποτελεσματικό: ενώ στην ΕΕ των 27, οι κοινωνικές παροχές (εκτός συντάξεων) μείωναν τη φτώχεια κατά 10% περίπου, στην Ελλάδα η αντίστοιχη μείωση ήταν μικρότερη από 4% (στοιχεία Eurostat).

Η σπατάλη τεράστιων ποσών με απογοητευτικά αποτελέσματα κοινωνικής προστασίας υπήρξε ιδιαίτερα έντονη στα δύο σημαντικότερα προγράμματα του κοινωνικού κράτους: συντάξεις και περίθαλψη. Τα προβλήματα των προγραμμάτων αυτών προ κρίσης, καθώς και των αλλαγών που έχουν σημειωθεί τα τελευταία χρόνια, έχουν

αναλυθεί σε έκταση αλλού.³ Εδώ, περιοριζόμαστε σε μια σύντομη αναφορά στο πώς μεταβλήθηκε ο δείκτης κοινωνικής προστασίας εξαιτίας των αλλαγών στις συντάξεις και στην περίθαλψη, ειδικά για τις πιο ευάλωτες ομάδες.

Οι μειώσεις συντάξεων ήταν σημαντικές, αλλά λιγότερο οδυνηρές για τους χαμηλοσυνταξιούχους. Με τα μέτρα λιτότητας του 2010, καταργήθηκαν τα επιδόματα εορτών και αδειάς. Όμως, για τους συνταξιούχους 60 ετών και πάνω, με σύνταξη έως € 3.000 τον μήνα, στη θέση της 13^{ης} και της 14^{ης} σύνταξης θεσμοθετήθηκε ενιαίο επίδομα αδειάς ύψους € 800 τον χρόνο. Επίσης, η «εισφορά αλληλεγγύης συνταξιούχων» δεν έθιξε τις κύριες συντάξεις έως € 1.400 τον μήνα.

Με τα μέτρα του 2011, μειώθηκαν κατά 7% όλες οι κύριες συντάξεις του ΝΑΤ. Οι υπόλοιπες περικοπές αφορούσαν τις επικουρικές συντάξεις, οι οποίες μειώθηκαν στο ΙΚΑ (κατά 30% για το ποσό πάνω από € 150 τον μήνα), στο Δημόσιο (κατά 20% έως € 500 το μήνα), ενώ στον ΟΤΕ, στα ΕΛΤΑ, στην ΕΤΒΑ και στις τράπεζες η μείωση ήταν 15% για όλο το ποσό. Τέλος, η αντίστοιχη εισφορά αλληλεγγύης εξαίρεσε όσες επικουρικές συντάξεις ήταν κάτω από € 300 τον μήνα. Επίσης, το όριο ηλικίας για την καταβολή του ΕΚΑΣ αυξήθηκε στα 65 χρόνια.

Οι συντάξεις μειώθηκαν και πάλι το 2012. Όμως, οι περικοπές δεν αφορούσαν κύριες συντάξεις έως € 1.300 τον μήνα, ενώ στις χαμηλές επικουρικές συντάξεις (έως € 250 τον μήνα) η μείωση ήταν 10%. Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο 38% των συνταξιούχων λαμβάνουν επικουρική σύνταξη. Το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει το 65% στα ταμεία μισθωτών, ενώ είναι 20% στα ταμεία ιατρών, νομικών και μηχανικών, κάτω από 2% στον ΟΑΕΕ (αυτοαπασχολούμενοι), και 0% στον ΟΓΑ.

Τέλος, το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 προβλέπει νέες περικοπές στις συντάξεις. Όμως, οι συνταξιούχοι με εισόδημα από συντάξεις (κύριες και επικουρικές) κάτω από € 1.000 τον μήνα (αθροιστικά) εξαιρούνται από τις μειώσεις, με τη σημαντική εξαίρεση του επιδόματος αδειάς, το οποίο καταργήθηκε.

Με λίγα λόγια, οι περικοπές συντάξεων, αν και δεν προστάτευαν τους χαμηλοσυνταξιούχους εντελώς, τους έπληξαν πολύ λιγότερο. Ο περιορισμένος χαρακτήρας των απωλειών τους, ιδίως σε σύγκριση με τις πολύ μεγαλύτερες μειώσεις εισοδήματος των εργαζομένων και των ανέργων, εξηγεί γιατί το ποσοστό σχετικής φτώχειας των ηλικιωμένων έχει υποχωρήσει. Όμως, παρότι η *σχετική* θέση των συνταξιούχων (ακόμη και των χαμηλοσυνταξιούχων) δείχνει να έχει βελτιωθεί σε όρους χρηματικού εισοδήματος, έχει χωρίς αμφιβολία επιδεινωθεί σε όρους «κοινωνικού μισθού», αφού τώρα είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν οι ίδιοι για υπηρεσίες (π.χ. υγείας) που μέχρι πρόσφατα τους παρέχονταν δωρεάν ή με σημαντική επιδότηση.

Η υγειονομική περίθαλψη πριν την κρίση δεν έπασχε από υποχρηματοδότηση, ούτε υπήρχε έλλειψη από ειδι-

κευμένους ιατρούς, από κρεβάτια νοσοκομείων ή από ακριβή βιοϊατρική τεχνολογία. Παρόλα αυτά, η φήμη των νοσοκομείων παρέμενε κακή, πολλοί ασθενείς είχαν αρνητική άποψη για τους ιατρούς, οι υπηρεσίες κόστιζαν ακριβά στο σημείο της χρήσης, ενώ η ιδιωτική δαπάνη βάραινε περισσότερο τους ασθενείς με χαμηλότερα εισοδήματα.

Με βάση τα παραπάνω, οι απαιτούμενες περικοπές, παρότι μεγάλες, θα μπορούσαν κάλλιστα να συμβαδίζουν με την αναδιοργάνωση του δημόσιου συστήματος υγείας, χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η ομαλή πρόσβαση των ασθενών στην περίθαλψη. Εάν το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ) είχε σωστή διαχείριση, οι ιατροί και οι διοικητές θα μπορούσαν να εξαλείψουν τις σπατάλες και να εγγυηθούν στοιχειώδη φροντίδα, ακόμη και με μειωμένους προϋπολογισμούς. Όμως, αυτό δεν συνέβη. Αντίθετα, οι περικοπές επιβλήθηκαν από τα επάνω, σημείο προς σημείο, υλοποιήθηκαν αδέξια και μερικές φορές αυθαίρετα, και έγιναν εφικτές χωρίς εξοικονόμηση, δημιουργώντας απλώς ελλείψεις.

Η συγχώνευση των τεσσάρων μεγαλύτερων ταμείων υγείας, που καλύπτουν πάνω από 90% του πληθυσμού, στον Εθνικό Οργανισμό Παροχής Υπηρεσιών Υγείας (ΕΟΠΥΥ), είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Μετά από μαχητικές κινητοποιήσεις, οι ιατροί που παρέχουν υπηρεσίες στους ασφαλισμένους του ΕΟΠΥΥ κέρδισαν το δικαίωμα να διατηρούν ιδιωτικά ιατρεία και να εργάζονται με μειωμένο ωράριο για τον οργανισμό, παρέχοντας δωρεάν μέχρι 200 επισκέψεις τον μήνα. Πέραν αυτών, οι ασθενείς πληρώνουν οι ίδιοι. Όπως γίνεται κατανοητό, οι ασθενείς δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν εκ των προτέρων εάν η επίσκεψή τους είναι ανάμεσα στις πρώτες 200 επισκέψεις του μήνα. Συνεπώς, η ρύθμιση φαίνεται να έχει ανοίξει ένα σημαντικό κενό κοινωνικής προστασίας.

Μια άλλη κατηγορία προβλημάτων συνδέεται με την παραδοσιακή ταύτιση σχεδόν της κοινωνικής προστασίας με την (ανταποδοτική) κοινωνική ασφάλιση. Αφενός, η κρίση έφερε τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης αντιμέτωπους με μείωση στα έσοδα από εισφορές και ταυτόχρονα αύξηση των αιτήσεων για επιδόματα και άλλες παροχές. Αφετέρου, η ταύτιση κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ασφάλισης οδηγεί μαθηματικά στον αποκλεισμό των επισφαλώς απασχολούμενων, των ανέργων και των ανασφάλιστων από τις κοινωνικές παροχές. Πόσο επικίνδυνη είναι η ταύτιση αυτή το αποκάλυψε η κρίση, καθώς εκατοντάδες χιλιάδες εργαζόμενοι έχασαν όχι μόνο τη δουλειά τους αλλά ταυτόχρονα την πρόσβαση σε κοινωνική προστασία για τους ίδιους και τις οικογένειές τους.

Ο παραδοσιακός υποβιβασμός της πρόνοιας σε «φτωχό συγγενή» του κοινωνικού κράτους ευθύνεται για τον μαρασμό του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας, δηλ. του πλέγματος επιδομάτων και υπηρεσιών που παρέχονται στα άτομα και στις οικογένειες με χαμηλό εισόδημα. Τα πρόβλημα αυτό αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό του συστήματος κοινωνικής προστασίας, πολύ πριν από την εμφά-

νιση της κρίσης. Όμως, τα τελευταία χρόνια το κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας δεν ενισχύθηκε, ενώ ο χειρισμός των δημοσιονομικών πιέσεων που άσκησε η κρίση στο σύστημα κοινωνικής προστασίας προσέθεσε και άλλα προβλήματα.

Τα κενά προστασίας αφορούν διάφορες ομάδες του πληθυσμού, κάποιες αρκετά πολυπληθείς. Σε αυτές περιλαμβάνονται οι μακροχρόνια άνεργοι (που δεν καλύπτονται πλέον από το τακτικό επίδομα ανεργίας, επειδή έχουν εξαντλήσει την περίοδο επιδότησης), καθώς και οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας (που δεν καλύπτονται ακόμη, επειδή δεν έχουν ποτέ εργαστεί). Όσοι εργάζονται περιστασιακά ή χωρίς ασφάλιση (που δεν καταφέρνουν να στοιχειοθετήσουν ασφαλιστικό δικαίωμα, ώστε να το αξιοποιήσουν σε περίπτωση ανεργίας, ασθενείας ή μητρότητας). Οι αυτοαπασχολούμενοι σε μη βιώσιμες επιχειρήσεις, και οι αγρότες σε εκμεταλλεύσεις χαμηλής απόδοσης. Οι οικογένειες με χαμηλό εισόδημα και ένα ή δύο παιδιά (ενώ οι τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες προστατεύονται πολύ καλύτερα). Οι φτωχές οικογένειες που διαμένουν σε ενοικιαζόμενη κατοικία (και που παρόλα αυτά δεν δικαιούνται επιδότηση ενοικίου). Όσοι λόγω ασθένειας ή αναπηρίας δεν είναι σε θέση να εργαστούν (αλλά παρόλα αυτά δεν λαμβάνουν επίδομα ΑΜΕΑ). Οι ηλικιωμένοι με χαμηλό εισόδημα και μια χαμηλή σύνταξη (π.χ. κηρείας), κ.ά.

Η εισοδηματική στήριξη των ανέργων είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα. Το κύριο εργαλείο που διαθέτει το σύστημα, το τακτικό επίδομα ανεργίας (€360 τον μήνα σήμερα), χορηγείται μόνο σε όσους πληρούν τις προϋποθέσεις ασφάλισης, ενώ διαρκεί το πολύ 12 μήνες, συνεπώς εξαιρεί εξ ορισμού τους νέους σε αναζήτηση πρώτης απασχόλησης, καθώς και τους μακροχρόνια ανέργους. Επί πλέον, δεν καλύπτει τους «αδήλωτους» (και άρα ανασφάλιστους) εργαζόμενους, ούτε όσους αυτοαπασχολούμενους έκλεισαν το μαγαζί τους ή σταμάτησαν τη δραστηριότητά τους. Για αυτούς και άλλους λόγους, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΑΕΔ, λιγότερα από 215 χιλιάδες άτομα (16% του συνόλου των ανέργων) ελάμβαναν τακτικό επίδομα ανεργίας τον Νοέμβριο 2012.

Ακριβώς επειδή έχουν περιορισμένη κάλυψη, αλλού στην Ευρώπη (ακόμη και σε χώρες του Νότου, όπως π.χ. η Ισπανία), τα «ασφαλιστικά» επιδόματα ανεργίας συμπληρώνονται με «προνοιακά»: τα τελευταία απευθύνονται σε ανέργους με χαμηλό εισόδημα. Στην Ελλάδα, ένα τέτοιο «επίδομα μακροχρόνιας ανεργίας» (αξίας €200 το μήνα, με συνολική διάρκεια επιδότησης 12 μήνες) θεσμοθετήθηκε το 2001. Όμως, παρά τις προσδοκίες, δεν κατάφερε να καλύψει το σχετικό κενό, αφού οι προϋποθέσεις επιλεξιμότητας είναι υπερβολικά αυστηρές: εισόδημα έως €5.000 ετησίως (συν €587 για κάθε παιδί) και ηλικία άνω των 45. Επιπλέον, παρότι από την θεσμοθέτησή του έχει μεσολαβήσει πάνω από μια δεκαετία, το επίδομα παραμένει μάλλον άγνωστο στο ευρύ κοινό και στους άμεσα ενδιαφερόμενους. Ο αρμόδιος φορέας (ο ΟΑΕΔ) δεν δεί-

χνει να αντιλαμβάνεται ότι η χορήγηση του επιδόματος σε κάθε μακροχρόνια άνεργο που πληροί τις προϋποθέσεις είναι δική του υποχρέωση (ούτε ότι οφείλει να πληροφορεί συστηματικά τους ανέργους για τα δικαιώματά τους).

Εξαιτίας όλων αυτών, το 2010 (τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν στοιχεία), μόλις 1.850 άτομα (0,6% των μακροχρόνια ανέργων) ελάμβαναν επίδομα μακροχρόνιας ανεργίας. Από τότε, ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων αυξήθηκε από 296 χιλιάδες σε 771 χιλιάδες (τρίτο τρίμηνο του 2012). Δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι ο αριθμός δικαιούχων του επιδόματος αυτού αυξήθηκε αναλόγως.

Το δίκτυ ασφαλείας στον αστερισμό της μόνιμης λιτότητας

Το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 προβλέπει περικοπή δαπανών κατά €9,6 δις και αύξηση φόρων κατά €3,9 δις. Η κοινωνική προστασία καλείται να συνεισφέρει το μισό της συνολικής εξοικονόμησης (45% από περικοπές συντάξεων, άλλων επιδομάτων και κοινωνικών υπηρεσιών, και 5% από αυξήσεις εισφορών κοινωνικής ασφάλισης). Είναι προφανές ότι το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα μπαίνει σε μια εποχή «μόνιμης λιτότητας» (βλ. Paul Pierson, «permanent austerity»), όπου τα δημοσιονομικά περιθώρια για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής γίνονται ασφυκτικά.

Πάντως, η παράταση της ύφεσης για πέμπτο συνεχή χρόνο οδήγησε σε ορισμένα μέτρα ενίσχυσης του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας. Καταρχήν, διευρύνονται σημαντικά οι προϋποθέσεις επιλεξιμότητας του επιδόματος μακροχρόνιας ανεργίας. Το μέγιστο επιτρεπόμενο ετήσιο εισόδημα αυξάνεται από €5.000 σε €10.000, συν €586 για κάθε παιδί (από το 2013), ενώ η κατώτατη ηλικία μειώνεται από 45 σε 20 έτη (από το 2014). Επίσης, καταβάλλεται (από το 2013) «ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων», αξίας έως €40 τον μήνα (ανά παιδί), με εισοδηματικά κριτήρια. Το ενιαίο επίδομα αντικαθιστά το αφορολόγητο λόγω παιδιών, το επίδομα τρίτου παιδιού και την ισόβια σύνταξη πολύτεκνης μητέρας. Το πολυτεχνικό επίδομα (αξίας €41,67 τον μήνα ανά παιδί, για οικογένειες με 3 ή περισσότερα παιδιά) διατηρείται με αυστηρότερα εισοδηματικά κριτήρια. Τέλος, προγραμματίζεται η πιλοτική εφαρμογή ενός προγράμματος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος,⁴ σε δύο περιοχές της χώρας (το 2014), για την οποία έχει προβλεφθεί πίστωση €20 εκατ.

Τα τρία αυτά μέτρα δεν πρόκειται ασφαλώς από μόνα τους να λύσουν τα ιστορικά προβλήματα του κοινωνικού κράτους στη χώρα μας. Κινούνται όμως στη σωστή κατεύθυνση, καλύπτοντας μερικά από τα σημαντικότερα κενά προστασίας.

Τουλάχιστον, σε θεσμικό επίπεδο: σοβαρή προσπάθεια σε διοικητικό επίπεδο θα απαιτηθεί, ώστε η εφαρμογή των τριών μέτρων να μεταφραστεί σε ενίσχυση του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας στην πράξη. Συγκεκριμένα, ο ΟΑΕΔ θα πρέπει να αναλάβει μια εκστρατεία ενημέρωσης

των μακροχρόνια ανέργων για τα διευρυμένα κριτήρια επιλεξιμότητας, ο ΟΓΑ θα πρέπει να κάνει το ίδιο για το ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων, ενώ το Υπουργείο Εργασίας θα πρέπει να προετοιμάσει προσεκτικά την πιλοτική εφαρμογή του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Η εμπειρία της κοινωνικής διοίκησης όσον αφορά την έγκαιρη και καλά στοχευμένη χορήγηση κοινωνικών παροχών, ιδίως όταν αυτή γίνεται με εισοδηματικά κριτήρια, είναι φτωχή και όχι ιδιαίτερα επιτυχημένη. Συνεπώς, η επείγουσα αναβάθμιση της διοικητικής ικανότητας των φορέων που εμπλέκονται είναι απολύτως αναγκαία.

Συνοψίζοντας, θα έλεγε κανείς ότι τα κοινωνικά δικαιώματα στην Ελλάδα ήταν πάντα τόσο άνισα κατανομημένα μεταξύ των διάφορων κατηγοριών που τα περιθώρια βελτιώσεων της κοινωνικής προστασίας με ταυτόχρονη μείωση των ελλειμμάτων ήταν εκτεταμένα. Παρ' όλα αυτά, από την έναρξη της κρίσης, οι εκάστοτε κυβερνήσεις – χωρίς ιδιαίτερη πίεση στο θέμα αυτό από τις εκάστοτε αντιπολιτεύσεις – έκαναν ελάχιστα για να επεκτείνουν την κάλυψη και να κλείσουν τα κενά στο κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας (π.χ. χρησιμοποιώντας τα ποσά που εξοικονομούνται από περικοπές γενναιόδωρων παροχών για προνομιούχες ομάδες). Η κατανομή των διαθέσιμων πόρων με γνώμονα την πολιτική επιρροή, και όχι την ανάγκη για κοινωνική προστασία, αποδείχθηκε συχνά η κατευθυντήρια αρχή πίσω από την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Τώρα που οι διαθέσιμοι πόροι είναι σπανιότεροι παρά ποτέ, θα μπορούσαν οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες προτάθηκαν (ή, πολλές φορές, υπαγορεύθηκαν) από τους διεθνείς οργανισμούς, να είναι ευκαιρία για αλλαγές προς την κατεύθυνση ενός αποτελεσματικότερου – αν και λιτότερου – κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα; Με άλλα λόγια, είναι δυνατόν να μιλάμε για εξισωτική μεταρρύθμιση υπό την πίεση της «τρίοικας»;

Εάν διαχωρίσουμε τη μορφή από το περιεχόμενο, θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι, παρόλο που η μέθοδος των μεταρρυθμίσεων των τελευταίων χρόνων ήταν δυσάρεστη, ίσως προσβλητική για τη δημοκρατία και την εθνική κυριαρχία, το περιεχόμενό τους συνιστούσε σε αρκετές περιπτώσεις σαφή βελτίωση των αντίστοιχων πολιτικών. Εξαιτίας του Μνημονίου έχουμε ένα συνταξιοδοτικό σύστημα με μια (σχεδόν καθολική) βασική σύνταξη και μια (σχεδόν ανταποδοτική) αναλογική σύνταξη· μια επικουρική σύνταξη (για τους περισσότερους εργαζόμενους) που καθορίζεται βάσει του συστήματος της οιονεί κεφαλαιοποίησης· περιορισμό του κατακερματισμού της κοινωνικής ασφάλισης υγείας, σε συνδυασμό με αυστηρότερο έλεγχο των ιατρικών δαπανών· ένα ενισχυμένο σύστημα στήριξης των χαμηλών εισοδημάτων· μια ρεαλιστική προοπτική εφαρμογής του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Όλα αυτά

ήταν στην ημερήσια διάταξη μιας εξισωτικής μεταρρύθμισης προς ένα βιωσιμότερο και δικαιότερο κοινωνικό κράτος, επί πολλά χρόνια.

Το τι ακριβώς θα συμβεί από εδώ και πέρα είναι, φυσικά, άγνωστο. Ίσως, τελικά, η λαϊκή αντίδραση κατά της λιτότητας ενισχύσει την εδραιωμένη εχθρότητα απέναντι στις μεταρρυθμίσεις, και στρέψει υπέρ μιας νοσταλγικής επιστροφής στο *status quo ante*. Κάτι τέτοιο θα ήταν ατυχές: οι αστοχίες του κοινωνικού κράτους προϋπήρχαν της κρίσης και το εμπόδισαν να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικά τις κοινωνικές της επιπτώσεις. Ίσως, πάλι, προκύψει σταδιακά ένα αναμορφωμένο κοινωνικό κράτος, λιγότερο γενναιόδωρο προς τις ευνοημένες ομάδες, και οπωσδήποτε πιο αυστηρό συνολικά, αλλά ταυτόχρονα πιο αποτελεσματικό, καθώς επίσης και πιο δίκαιο απέναντι στα χαμηλότερα εισοδήματα. Μια δημοκρατική πολιτεία, σε τελευταία ανάλυση κάθε κοινωνία, έχει τους θεσμούς που της ταιριάζουν. Η ετυμηγορία πρέπει να παραμείνει ανοιχτή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Για μια προηγούμενη ανάλυση του ίδιου θέματος, βλ. Μάνος Ματσαγγάνης / Χρύσα Λεβέντη / Ελένη Καναβιτσά, «Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης», *Ενημερωτικό Δελτίο 1* (2012) και Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Κριτική (www.kritiki.gr/attachments/article/4/PARU_NewsLetters_01_12.pdf).
- 2 Η έρευνα EU-SILC 2007 (εισοδήματα 2006), παρότι παλαιότερη, είναι από πολλές απόψεις προτιμότερη από τη μεταγενέστερη έκδοση EU-SILC 2011 (εισοδήματα 2010). Για τις εκτιμήσεις της Ομάδας Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής με τις δύο βάσεις δεδομένων, και για μια σύγκριση μεταξύ τους, βλ. www.paru.gr.
- 3 Για το θέμα των συντάξεων, βλ. Μάνος Ματσαγγάνης, «Βιώσιμες και δίκαιες συντάξεις σε μια ανοιχτή κοινωνία», *Αθηναϊκή Επιθεώρηση του Βιβλίου 4* (2010)· Μάνος Ματσαγγάνης, «Η μεταρρύθμιση των συντάξεων και το μέλλον του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα», *Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης 10/620* (2010)· και του ίδιου, *Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς: οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία*, Κριτική, Αθήνα 2011. Για το θέμα της περίθαλψης, βλ. του ίδιου, «Μια ανορθόδοξη ερμηνεία της παρακμής του ΕΣΥ», *Σύγχρονα Θέματα 111* (2010). Βλ. τέλος, Μάνος Ματσαγγάνης, «Η κρίση και το κοινωνικό κράτος: μια περίπλοκη σχέση», στο Άννα Τριανταφυλλίδου / Ρουμπίνη Γρώπα / Ζαχαρούλα Κούκη (επιμ.), *Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα*, Κριτική, Αθήνα 2013.
- 4 Για μια ανάλυση των επιδράσεων από τη γενικευμένη εφαρμογή ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος στην Ελλάδα, βλ. Μάνος Ματσαγγάνης / Χρύσα Λεβέντη / Ελένη Καναβιτσά, «Το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα: δημοσιονομικές και διανεμητικές επιδράσεις», *Ενημερωτικό Δελτίο 3* (2012) και Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Κριτική (www.kritiki.gr/attachments/article/218/PARU_NewsLetter_03_12.pdf).